

KAROL ŁOPATECKI

KONFEDERACJA GENERALNA WARSZAWSKA: PROCES UCHWALENIA I JEJ LEGITYMIZACJA*

Konfederacja generalna warszawska jest dokumentem o szczególnie ekspozowanej obecnie wartości ideowej. Stanowi on świadectwo tolerancji religijnej w Rzeczypospolitej, w momencie, kiedy na innych terenach Europy toczono krwawe wojny religijne¹. O znaczeniu tego dokumentu niech świadczy fakt, że jego oryginał, przechowywany obecnie w Archiwum Głównym Akt Dawnych², został już w 2003 r. wpisany na Światową Listę Dziedzictwa „Pamięć Świata” prowadzoną przez UNESCO. Charakteryzując ten akt podkreślono, że podpisany 28 stycznia 1573 r. miał zapewnić spokój wewnętrzny w państwie podczas bezkrólestwa po śmierci Zygmunta II Augusta. Gwarantował szlachcie wolność wyznania i zapewniał wieczysty pokój wśród wyznawców różnych religii,

Dr hab. KAROL ŁOPATECKI, prof. UwB – Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Stosunków Międzynarodowych, Katedra Badań Wschodnich i Międzynarodowych Stosunków Politycznych; e-mail: k.lopatecki@uwb.edu.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7921-9421>.

* Publikacja powstała w ramach projektu programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2018-2023, nr projektu 31H 17 04441 84.

¹ Oczywiście używam skrótu myślowego stosowanego w dyskursie publicznym. Przez współczesnych konfederacja warszawska rozumiana była nie jako edykt tolerancyjny, lecz zasada ustrojowa Rzeczypospolitej stanowiąca gwarant przywilejów stanowych. Urszula Augustyniak, „Non de fide, sed de securitate pacis”, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 45 (2000): 71.

² Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 4467. Egzemplarz ten zawiera 209 pieczęci, w tym 181 z odcisniętymi pieczęciami herbowymi sygnatariuszy (zapewne podwieszonych pieczęci pod dokumentem było 224 – Justyna Król-Próba, „Akt Konfederacji Generalnej Warszawskiej – odkrycia sfragistyczne dzięki interwencji konserwatorskiej”, w *Rola Kościoła w dziejach Polski. Kościoły w Rzeczypospolitej*, red. Jacek Krochmal (Warszawa: Archiwum Główne Akt Dawnych – Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2017). Całość została zdigitalizowana: <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/17695849>, dostęp 10.04.2023.

Artykuły są objęte licencją Creative Commons Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

zaręczając ochronę osobistą i opiekę państwa dla różnowierców. W końcu odnotowano, że akt konfederacji warszawskiej „został włączony do kardynalnych praw Rzeczypospolitej potwierdzanych przez wszystkich władców elekcyjnych”³. Zagadnienie to znalazło się jako kluczowe w podstawie programowej dla szkół podstawowych i średnich⁴.

Stosownie do znaczenia oraz dzisiejszej recepcji tego zagadnienia stan badań jest bardzo rozbudowany. Swoistym podsumowaniem pierwszego okresu analiz historycznych jest książka Mirosława Korolki i artykuł Stanisława Salmonowicza, wydane w 1974 r., w których podano ówczesną literaturę przedmiotu oraz opublikowano i omówiono najważniejsze dokumenty związane z konfederacją warszawską⁵. Po tym okresie kwestia ta jako główny przedmiot badań nie była już tak często eksponowana z uwagi na wyczerpanie problemów badawczych⁶. Za to był to bardzo istotny element przy analizie szerszych zagadnień dotyczących funkcjonowania wielkiego bezkrólestwa, postawy duchowieństwa wobec tego aktu, czy też problemu tolerancji lub jej braku istniejącej w Rzeczypospolitej Obojga Narodów⁷. Na uwagę zasługuje również fakt, że coraz chętniej temat ten był podejmowany przez badaczy zagranicznych ukazujących fenomen tego aktu⁸.

³ *Pamięć państw i narodów. Lista światowa Programu UNESCO „Pamięć Świata”*, oprac. Barbara Berska i Władysław Stępnik (Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2011), 150-153.

⁴ Zob. <https://podstawaprogramowa.pl/Szkola-podstawowa-IV-VIII/Historia>. O ile w szkole podstawowej wprost odnosi się podstawa programowa do aktu konfederacji generalnej warszawskiej, o tyle w szkole średniej (liceum i technikum) jest to już kategoria szersza: „Prawne i kulturowe podstawy tolerancji religijnej na ziemiach Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVI wieku”. <https://podstawaprogramowa.pl/Liceum-technikum/Historia>, dostęp 10.04.2023.

⁵ Mirosław Korolko, *Klejnot swobodnego sumienia. Polemika wokół konfederacji warszawskiej w latach 1573-1658* (Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1974); Stanisław Salmonowicz, „Geneza i treść uchwał konfederacji warszawskiej”, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 19 (1974): 7-30.

⁶ Przykładowo: Stanisław Grzybowski, „The Warsaw Confederation of 1573 and other acts of religious tolerance in Europe”, *Acta Poloniae Historica* 40 (1979), 75-96; Kornelia Wasiak, „Walka o zaprzysiężenie Konfederacji Warszawskiej od 17 maja 1573 r. do 22 kwietnia 1574 r. w świetle «Dziennika polskiego do Francji po Henryka Walezego w 1573 roku»”, *Vade Nobiscum* 22 (2021): 73-89; Wojciech Sokołowski i Jan Dziegielewska, „Bonis czy rebus – nowe materiały i propozycje interpretacji aktu konfederacji warszawskiej z 1573 r.”, *Kwartalnik Historyczny* 92, nr 2 (1985): 299-315.

⁷ Ograniczając się jedynie do monografii: Ewa Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy szlacheckie w dwóch pierwszych bezkrólestwach po śmierci Zygmunta Augusta* (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 1998); Henryk Lulewicz, *Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569-1588* (Warszawa: Neriton, 2002); Janusz Tazbir, *Reformacja, kontrreformacja, tolerancja* (Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 1996); Dariusz Makiła, *Artykuły henrykowskie (1573-1576). Geneza – obowiązywanie – stosowanie. Studium historyczno-prawne* (Warszawa: VIZJA PRESS&IT, 2012).

⁸ Por. Jarosław Marczewski, „Konfederacja warszawska (1573) w najnowszej historiografii amerykańskiej”, *Roczniki Historii Kościoła* 2 (57) (2010): 57-99.

Okoliczności powstania konfederacji generalnej warszawskiej są skomplikowane, a jej losy i zakres obowiązywania nieoczywiste. Potwierdza to ogrom badań, których efektem były liczne prace analityczne. Okoliczności powstania i dalsze losy konfederacji wydają się dobrze poznane, nadal istnieje jednak kilka niewyjaśnionych, a bardzo istotnych zagadnień. Kluczowy problem dotyczy siły legitymizacji⁹ tego aktu na zjeździe konwokacyjnym i przyczynach jej potwierdzenia (a właściwie sfałszowania) podczas sejmiku elekcyjnego. Z zagadnieniem tym wiąże się problem imiennego poparcia konfederacji podczas zjazdu, które określam terminem „konfirmacja”¹⁰.

Z uwagi na ograniczoną objętość artykułu nie będę omawiał treści oraz szerszego kontekstu okoliczności uchwalenia konfederacji generalnej warszawskiej w 1573 r. Przypominam jedynie, że dokument regulował zasady bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego podczas bezkrólewia, a ważnym jej postulatem było zachowanie pokoju religijnego pomiędzy wszelkimi wyznaniem chrześcijańskimi. Według Stanisława Salmonowicza uchwała styczniowa podjęta na zjeździe konwokacyjnym miała formę aktu konfederacji i jako taka była powszechnie obowiązująca, ale jedynie w czasie bezkrólewia. Natomiast sejm elekcyjny nie tylko „uchylił wątpliwości co do mocy uchwały warszawskiej, lecz wpisał jej zatwierdzenie do projektu artykułów henrykowskich”¹¹. Konfederacje

⁹ W artykule „legitymizację” rozumiem w sensie empirycznym, czyli oceniam stopień akceptacji społeczeństwa szlacheckiego prawomocności konfederacji generalnej warszawskiej. Uważam, że do badania XVI-wiecznej Rzeczypospolitej przydatny może być legitymizacyjny wymiar konstruktywizmu, czyli uprawomocnienia działań władzy, ich wyjaśniania, uzasadniania i usprawiedliwiania. Natalia Kohtamäki, „Pojęcie legitymizacji demokratycznej w interpretacji konstruktywistycznej”, *Przegląd Sejmowy* 114, nr 1 (2018): 13-30.

¹⁰ Na sejmach w Rzeczypospolitej mamy do czynienia z procesem, który w skróty sposób można określić jako przejście od zgody do zasady jednomyślności. W kontekście tej pierwszej zasady rozumiano zgodę poselstw (z sejmików, prowincji), pojedynczy sprzeciw nie był brany pod uwagę. Istniała możliwość osiągnięcia jeszcze bardziej lakonicznej formuły poprzez zgodę stanów, a wyjątkowo uzyskiwano akceptację za pomocą większości głosów. Nawet jednomyślność rozumiano jako brak czynnego sprzeciwu i dopiero swoją najostrzejszą formę poprzez instytucję *liberum veto* osiągnęło w drugiej połowie XVII wieku. Izabela Lewandowska-Malec, *Sejm walny koronny Rzeczypospolitej Obojga Narodów i jego dorobek ustawodawczy (1587-1632)* (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2009); Henryk Olszewski, *Sejm w dawnej Rzeczypospolitej. Ustrój i idee*, t. I: *Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii (1652-1763). Prawo – praktyka – teoria – programy* (Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2002), 318-359; Konstanty Grzybowski, *Teoria reprezentacji w Polsce epoki odrodzenia* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1959). Na sejmach i zjazdach zarówno zgodność, jak i jednomyślność oznaczała brak czynnego sprzeciwu i dawała możliwość posiadania odmiennego zdania. Innymi słowy: podpisy składane pod badaną konfederacją generalną warszawską nie tyle wskazują akceptację aktu, ile jej konfirmację i legitymizację.

¹¹ Salmonowicz, „Geneza”, 19.

generalne były każdorazowo ogłaszane (z pewnymi zmianami) w okresie bezkrólewi, a jednak ich aspekt związany z tolerancją religijną został włączony do artykułów henrykowskich, które władcy każdorazowo przed koronacją (z wyjątkiem Henryka Walezego, który zaprzysiągł je w Paryżu) zatwierdzali, podobnie jak kolejne akty konfederacji generalnej z okresu bezkrólewi¹².

Pierwszy etap prac zjazdu konwokacyjnego (6-29 stycznia) poświęcony był ustaleniu czasu i miejsca elekcji, co uchwalono 22 stycznia 1573 r.¹³ W tym samym czasie większość obrad poświęcono sporom związanym z urzędami, partykularnymi interesami poszczególnych prowincji, ziem, a zwłaszcza państw istniejących w obrębie Rzeczypospolitej¹⁴. W ostatniej fazie obrad zajęto się tworzeniem prawa¹⁵. Przede wszystkim uchwalono porządek podczas ciągnięcia i na czas elekcji oraz uzupełniające je regulacje zwane *Publicatio Electionis*, których przepisy wydano 28 stycznia¹⁶. Równoległe do tych aktów procedowano w kontekście zawiązywanych lokalnie konfederacji kapturowych, których treść dotyczyła przede wszystkim zasad pokoju wewnętrznego i zapewniania bezpieczeństwa przeciwko wrogom zewnętrznym¹⁷. Istniała potrzeba połączenia

¹² Pierwsze drukowane wersje konfederacji zostały opublikowane w zbiorze: *Constitucie, statuta y przywileje na walnych seymiech koronnych od Roku Pańskiego 1550 aż do roku 1578 uchwalone* (Kraków: Mikołaj Szarfenberger, 1579), 119v-120v (*Confederacio Generalis Varsoviae*).

¹³ Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, Teki Naruszewicza [dalej: BCzart., TN], nr 81, 55 (*Złożenie czasu i miejsca ku wybraniu nowego króla, w Warszawie*), 137 (*Warszawskie postanowienie czasu i miejsca elekcji na sejmie convocationis* – z datą 24 stycznia 1573). Uwaga: brak tej uchwały w *Volumina Legum* i *Volumina Constitutionum*.

¹⁴ *Uchańściana czyli zbiór dokumentów wyjaśniających życie i działalność Jakóba Uchańskiego*, oprac. Teodor Wierzbowski, t. 5 (Warszawa: Józef Berger, 1895), 509-515.

¹⁵ Taka chronologia pracy zjazdu wynikała z żądania szlachty krakowskiej, aby nie tworzyć żadnych innych praw zanim nie zostaną ustanowione reguły dotyczące czasu i miejsca elekcji. Relacja z konwokacji posła Stanisława Taszyckiego w *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. I: 1572-1620, wydał Stanisław Kutrzeba (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1932), 31.

¹⁶ *Artykuły Rzeczypospolitą dobrze opatrujące*, BCzart., TN, nr 81, 123-135, 138-146; *Zbiór pamiątek do dziejów polskich*, t. III, wydał Włodzimierz de Broel-Plater (Warszawa: Drukarnia Gazety Codziennej, 1858), 25-30. Błędnie: *Uchańściana*, 516.

¹⁷ Znajdują się one w różnych aktach sejmikowych z poszczególnych województw i ziem. Zob. przykładowo: Konfederacja województwa bełskiego, Bełz 21 lipca 1572, w *Akta sejmikowe województwa bełskiego. Lata 1572-1655*, wydali Michał Zwierzykowski i Robert Kołodziej (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2020), 7-10; Laudum zjazdu zawiązującego konfederację szlachty chełmskiej, Krasnystaw 17 lipca 1572, w *Akta sejmikowe ziemi chełmskiej 1572-1668*, oprac. Wiesław Bondyra, Henryk Gmiterek i Jerzy Ternes (Lublin: Archiwum Państwowe w Lublinie, 2013), 22-25; Konfederacja Gliniańska województw ruskiego i podolskiego, Gliniany 31 lipca 1572, w *Lauda sejmikowe, t. I: Lauda wiszeńskie 1572-1648 r.*, oprac. Antoni Prochaska (Lwów: Skład Główny Seyfartha i Czajkowskiego, 1909), 2-4; Uchwała zjazdu województw wielkopolskich, Koło 15 października 1572, w *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, t. I, cz. 1: 1572-1616, wydał Włodzimierz Dworzaczek (Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1957), 3-8; Konfederacja

tych inicjatyw szlacheckich w jednolitą strukturę, w której zostałyby uwzględnione problemy ogólnokrajowe, w tym między innymi zapewnienie pokoju religijnego. Była to kwestia tym istotniejsza, gdyż jeden z najważniejszych kandydatów do tronu – Henryk Walezy brał udział w „nocy św. Bartłomieja”¹⁸.

Za inspiratorów samego aktu, a przynajmniej włączenia do niego zasad tolerancji wyznaniowej Reinhold Heidenstein wskazuje trzy osoby: Hieronima Ossolińskiego (kasztelana sandomierskiego), Stanisława Szafrąca (kasztelana bieckiego) i szlachcica z województwa inowrocławskiego – Jakuba Niemojewskiego. Planowali oni stworzyć regulację dotyczącą pokoju religijnego na wzór obowiązujący od 1555 r. w Rzeszy Niemieckiej¹⁹. Celem nie było stworzenie oddzielnego aktu poświęconego zagadnieniom religijnym, a myślano o włączeniu go w ramach większej całości. Tak też się stało na zjeździe warszawskim²⁰.

Jak się wydaje, była to oficjalnie inicjatywa posłów z Wielkopolski, którą zaakceptowano, a na wniosek Piotra Zborowskiego wybrano komisję²¹. Powołano ją (co było typowe dla tego gremium) niezwłocznie po zamknięciu najważniejszego punktu zjazdu – 22 stycznia. Przewodniczyć jej miał biskup kujawski Stanisław Karnkowski, a do pomocy wyłoniono trzech wojewodów (łęczyckiego – J. Sierakowskiego, chełmińskiego – J. Działyńskiego, sandomierskiego – P. Zborowskiego) oraz czterech kasztelanów (sanockiego – J. Herburt, gdańskiego – J. Kostkę, sandomierskiego – H. Ossolińskiego, gnieźnieńskiego – J. Tomickiego). Dodatkowo dokooptowano siedmiu posłów, przy czym niestety nie znamy pełnej liczby nazwisk²². Wśród nich niewątpliwie musiał być wspomniany Jakub

rad i rycerstwa województw krakowskiego i sandomierskiego w sprawie bezpieczeństwa i sądów na czas bezkrólestwa, Wiślica 16 grudnia 1572, w *Acta sejmikowe województwa krakowskiego*, 19-20. Dodać należy konfederację województwa płockiego, która nie przyjęła rozwiązań wielkopolskich i stworzyła własne regulacje, co nastąpiło 13 grudnia 1572 r. Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy*, 21-22.

¹⁸ Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy*, 233-234; Korolko, *Klejnot*, 41-42.

¹⁹ Rajnold Hejdensztejn, *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594*, tłum. Michał Gliszczyński, t. I (Petersburg: Bolesław Maurycy Wolff, 1857), 52.

²⁰ Słuszne jest stwierdzenie: „Potwierdzeniem i utrwaleniem licznych konfederacji z pierwszego półrocza badanego okresu była zawiązana podczas pierwszego zjazdu konwokacyjnego konfederacja generalna warszawska, niesłusznie w literaturze historycznej utożsamiana z jednym z jej punktów: punktem o pokoju między różnymi w wierze”. Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy*, 87. Należy jednak pamiętać, że osoby myślące o ustanowieniu wolności religii chrześcijańskich na terenie Rzeczypospolitej właśnie w ten sposób całą sprawę planowały. Szybko też, kiedy minął doraźny efekt bezkrólestwa, kwestia religijna nabrała kluczowego znaczenia dla obu stron sporu.

²¹ *Uchanściana*, 516; Włodzimierz Budka, „Kto podpisał konfederację warszawską 1573 r.”, *Reformacja w Polsce* 1, nr 1 (1921): 325.

²² Wynika to z listu F. Krasieńskiego do kapituły krakowskiej, [b.m.w.] 19 lutego 1573, w *Acta poselskie i korespondencja Franciszka Krasieńskiego 1558-1576*, oprac. Ignacy Janicki (Kraków: Nakładem Ordynacji Krasieńskich, 1872), 360-366. Liczba posłów i senatorów (nie uwzględniając

Niemojewski²³. Z tego grona do partii katolickiej był zaliczany Karnkowski, Sierakowski, Działyński, Herburt i Kostka, pozostali zaś, czyli Zborowski, Ossoliński i Tomicki przypisywani byli do „stronnictwa dysydenckiego”.

Komisja debatowała pięć dni²⁴. Wypracowano – jak się wówczas wydawało – koncyliacyjną formułę i 27 stycznia zaakceptowano prawie całą konfederację, problemem były jednak przepisy dotyczące kwestii wyznaniowych. Już z rana u arcybiskupa odbyła się narada, w której brał udział biskup poznański i płocki, a także posłowie kapituł katedralnych. Wystąpili oni przeciwko temu artykułowi wskazując, że pozwala on na „wszelkie bluźnierstwa”, likwiduje przywileje duchowieństwa, a ponadto zasłonięto się opinią, że posłowie nie mają mandatu do uchwalania takiego prawa. Stanowisko to na sejmie zaprezentował biskup krakowski Franciszek Krasieński, po czym stany zwróciły projekt do przepracowania treści aktu do komisji²⁵. W związku z faktem, że jej przewodniczący (biskup Karnkowski) uciekł z Warszawy 28 stycznia z rana, w jego miejsce ustanowiono prymasa Jakuba Uchańskiego i trzech innych biskupów. Naniesiono wówczas wiele poprawek, po czym poseł Niemojewski akt odczytał podczas wspólnych obrad izb. Posłowie i senatorowie zażądali natychmiastowego jego przyjęcia, co nastąpiło, a przynajmniej nie stwierdzono sprzeciwu wśród senatorów i posłów. To 28 stycznia odbyło się głosowanie, jednakże brudnopis wymagał przepisania, a wieczorna pora zmusiła do przełożenia procedury uroczystego podpisania konfederacji. Uaktywniła się jednak dyplomacja papieska, która była prowadzona przez legata papieskiego Giovanniego Francesca Commendonego, a na miejscu przez Antonia Marię Grazianiego²⁶. Ten drugi był na tyle skuteczny,

przewodniczącego Karnkowskiego miała być równa, niestety żadne źródła nie podają imiennie nazwisk posłów uczestniczących w komisji).

²³ Salmonowicz, „Geneza”, 14; Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy*, 236. Z kolei Stanisław Płaza, *Próby reform ustrojowych w czasie pierwszego bezkrólewia (1572-1574)* (Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1969), 65, podkreśla, że komisja w większości składała się z tych samych osób, które były wybrane na zjeździe w Kaskach w celu poprawy praw.

²⁴ Szczegółowe informacje o procesie legislacyjnym: Hejdensztein, *Dzieje Polski*, 52-53; *Uchańsciana*, 516-521; Korolko, *Klejnot*, 43-44; Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy*, 234-236; Salmonowicz, „Geneza”, 13-15; Płaza, *Próby reform*, 64-69.

²⁵ Rola biskupa Krasieńskiego jest nie do przecenienia podczas zjazdu konwokacyjnego, który jako jedyny z episkopatu podpisał konfederację (na sejmie elekcyjnym przyłączył się jeszcze biskup kamieniecki). Wiemy, że uczestniczył on przez cały okres zjazdu, przyjechał do Warszawy 5 stycznia, a opuścił miasto dopiero 31 stycznia 1573 r. Krzysztof P. Prokop, „Zapiski historyczne dotyczące biskupa Franciszka Krasieńskiego i współczesnych mu wydarzeń w Polsce w tomie «Acta Episcopalia» z okresu jego rządów pasterskich w diecezji krakowskiej (1572-1577)”, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 48 (2004): 190-191.

²⁶ Niezwłocznie po jej sformułowaniu 28 stycznia 1573 r. poinformował o tym wydarzeniu Commendonego, a tenże wysłał 31 stycznia 1573 r. list do Stolicy Apostolskiej. Wówczas już dostrzegaliśmy jej błędy proceduralne, przede wszystkim zjazd konwokacyjny w jego odczuciu nie

że Uchański następnego dnia nie tylko nie podpisał aktu konfederacji generalnej warszawskiej, ale został wręcz „natchniony” (jak sam twierdził) do stanowczego protestu przeciwko tym regulacjom. Protesty były jednak ograniczone i w zasadzie dotyczyły trzech lub czterech przedstawicieli episkopatu. Wypada się zgodzić z poglądem S. Salmonowicza, że tekst ten był ceną, którą zwolennicy Walezego musieli „zapłacić” protestantom za przeprowadzenie jego wyboru²⁷.

Punktem wyjścia do dalszych rozważań jest niezwykle doniosły artykuł Józefa Siemieńskiego opublikowany w 1930 r.²⁸ Badacz ten zweryfikował naszą wiedzę o powstaniu konfederacji generalnej warszawskiej. Podkreślił, że 28 stycznia 1573 r. [w rzeczywistości 29 stycznia – K.Ł.] na zjeździe konwokacyjnym ogłoszono tytułowy akt, po czym spisano go na papierze i podpisano²⁹. Na zjeździe elekcyjnym wydano powtórnie akt konfederacji, tym razem uroczyście spisano go na pergaminie, a następnie opieczetowano³⁰. Ta druga wersja nieco różni się od pierwszej i zawiera jedno istotne uzupełnienie – na co jako pierwszy zwrócił uwagę Wacław Sobieski. Dodany zwrot brzmi: „A beneficja kościołów greckich ludziom tejże greckiej wiary dawane być mają”³¹. Pozostałe różnice mają jedynie charakter redakcyjny, wynikający z oboczności podczas przepisywania tekstu.

Całe zamieszanie wynika z tego, że na elekcji wydano dokument, który miał naśladować postanowienia zjazdu konwokacyjnego – antydatowano go jednak na 28 stycznia i utożsamiono z uchwałą konwokacji (konfederacja używała

mógł tworzyć nowego prawa, a także podkreślał, że nie było zgody stanu kościelnego. Tym niemniej uważał, że dokument ten może na stałe stworzyć możliwość koegzystencji wielu wyznań w jednym państwie. Charles Keenan, „Polish Religious Toleration and Its Opponents: The Catholic Church and the Warsaw Confederation of 1573”, w *Polish Culture in the Renaissance: Studies in the Arts, Humanism and Political Thought*, red. Danilo Facca i Valentina Lepri (Firenze: Firenze University Press, 2013), 39-40.

²⁷ Salmonowicz, „Geneza”, 15-16.

²⁸ Józef Siemieński, *Drugi akt konfederacji warszawskiej 1573 r. Przyczynek archiwalny do historii ustroju Polski* (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1930), 1-26 (osobna odbitka wydana w pracy: *Rozprawy Polskiej Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny*, seria II, t. XLII, Kraków 1930, 527-552).

²⁹ Szlachta krakowska zażądała, aby na elekcji została sporządzona jej wersja, ale nie „na papierze, jako ta była, ale na pergaminie”. Dyaryusz sejmiku w Proszowicach, w *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, 28. W pierwszej redakcji aktu dwa wypisy znajdują się w Tekach Naruszewicza, które to dokumenty zostały przepisane z dwóch różnych rękopisów znajdujących się w Bibliotece Załuskich. BCzart., TN, nr 81, 119-123, 147-150.

³⁰ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 4467.

³¹ Wacław Sobieski, „A nie o wiargę. Spór o Konfederację Warszawską 1573 r.”, *Reformacja w Polsce* 5 (1928): 60-67. Sprawdziłem to w księgach brańskich i przemyskich, rzeczywiście brak tego sformułowania.

terminu „zjazdem warszawskim”, kiedy elekcja odbyła się we wsi Kamień), a także przywołano podpisy osób, które w styczniu zaakceptowały ten akt³².

Znane są obecnie dwie „nowsze redakcje” z rozbudowaną listą podpisów. Krakowska liczy aż 98 podpisów³³, a warszawska zaledwie 69. Ta druga, z racji swojej ułomności w stosunku do wersji małopolskiej, w zasadzie nie była analizowana. Dodatkowo wszystkie znane starsze redakcje dokumentu zawierają szczerbkie dane o składanych podpisach ograniczone jedynie do senatorów. Na oblatce przedeckiej wymieniono zaledwie 24 nazwiska, na zachowanym zaś pergaminowym dyplomie było 17 podpisów, z których jedynie 11 jest czytelnych, w innych księgach grodzkich brak nazwisk lub brakuje fragmentu wpisu³⁴.

Józef Siemieński, nie mając znakomitej pomocy w postaci spisu posłów ziemskich opracowanego w 2013 r. przez zespół pod kierownictwem Ireny Kaniewskiej, nie był w stanie wiarygodnie zanalizować znalezisk przede wszystkim odkrytych w księgach grodzkich krakowskich i warszawskich³⁵. Przyjął on, że „podpisy nie świadczą, kto podpisał konfederację warszawską, jeno kto podpisał oblatę dla tego czy owego grodu przeznaczoną”³⁶. A zatem podpisy warszawsko-krakowskie stanowią świadectwo akceptacji drugiej konfederacji generalnej warszawskiej, to znaczy 139 senatorów koronnych i litewskich oraz 340 deputatów wybranych z przedstawicieli szlachty podczas elekcji. Według Siemieńskiego nie zachowały się listy z podpisami ze zjazdu konwokacyjnego, wyraża więc przypuszczenie, że być może podpisali go wszyscy senatorowie i posłowie, którzy do konfederacji przystąpili, a może go nikt nie podpisał, może podpisy złożyli tylko senatorowie³⁷. Tym tropem idą kolejni badacze, a pogląd ten można wyrazić w ocenie, że podpisy te „są jedynie symboliczne. Z faktu tego nie możemy oczywiście wyciągać wniosku na temat rzeczywistych sygnatariuszy aktu konfederacji”³⁸.

Niestety, II wojna światowa doprowadziła do tego, że niemal całkowicie straciliśmy księgi grodzkie warszawskie, kluczowe z punktu widzenia dokumentacji

³² Zob. „Confederatio Generalis Varsoviae”, w Korolko, *Klejnot*, 173-175: „Actum Varschoviae in Conventione Regni Generali, vigesima octava Mensis Ianuarii, Anno Domini Millesimo Quingentesimo Septuagesimo Tertio” (175).

³³ Wersję krakowską opublikował: Budka, „Kto podpisał konfederację”, 314-319. Oryginał: Archiwum Narodowe w Krakowie, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. 645, 755-759 (poz. 617).

³⁴ Siemieński, *Drugi akt*, 1-26.

³⁵ *Posłowie ziemscy koronni 1493-1600*, red. Irena Kaniewska (Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2013).

³⁶ Siemieński, *Drugi akt*, 17.

³⁷ Siemieński, *Drugi akt*, 19-20. Oblata przedecka jednoznacznie wskazuje, że dokument pierwszy miał podpisy, problem dotyczy tylko ustalenia ich pierwotnej liczby.

³⁸ Korolko, *Klejnot*, 50.

działań podejmowanych przez organy centralne³⁹. Nie zachował się w konsekwencji fragment aktu odkryty przez Adolfa Erazma Mysłowskiego, wieloletniego pracownika Archiwum Głównego Akt Dawnych, który w Dissolutach nr 16 (karty niepaginowane) odkrył wpis wykorzystany przez Siemieńskiego. Miał się tam znajdować akt konfederacji generalnej warszawskiej z 1573 r., ale z bardziej rozbudowanej edycji sejmku elekcyjnego⁴⁰. Z niewiadomych powodów nie poszukiwano starszej wersji konfederacji w księgach grodzkich warszawskich, być może już wówczas stosowne księgi nie istniały. Nie ulega bowiem wątpliwości, że odpisy w innych grodach poczynione po zjeździe konwokacyjnym były oparte na uwierzytelnionych wypisach z kancelarii grodzkiej warszawskiej, którą prowadził (formalnie) kasztelan czerski i starosta warszawski Zygmunt Wolski. Odpisy wystawione miały być opieczętowane w grodzie warszawskim (*sigillo Terrestri Varsovien(sis)*), które następnie były oblatowane w poszczególnych księgach grodzkich⁴¹. Sam kasztelan czerski był zdecydowanym zwolennikiem konfederacji i nie dopuścił chociażby do złożenia protestacji Jakuba Uchańskiego i trzech innych biskupów, którzy chcieli zamanifestować nielegalność uchwał konfederacji generalnej warszawskiej⁴².

Zgodzić się wypada z Siemieńskim, że tzw. oblata krakowska z licznym zestawem podpisów jest dokumentem wtórnym, poelekcyjnym, gdyż szlachta krakowska nie zaakceptowała konfederacji generalnej warszawskiej z przyczyn proceduralnych. Warto tylko dodać, że z obrad sejmiku proszowskiego konwokacyjnego zachował się diariusz i relacja ze zjazdu warszawskiego uczyniona przez posła krakowskiego Stanisława Taszyckiego⁴³. Dlatego wiemy, że sytuacja tego województwa była zupełnie wyjątkowa na tle całej Rzeczypospolitej: szlachta była bardzo zadowolona z treści, ale nie mogła się pogodzić co do zastosowanej procedury⁴⁴. W konsekwencji, gdy na sejmie elekcyjnym ponowiono konfederację,

³⁹ Zupełnie wyjątkowo zachowała się księga grodzka warszawska z lat 1576-1578. Archiwum Główny Akt Dawnych, Księgi ziemskie i grodzkie warszawskie, sygn. 92.

⁴⁰ Siemieński, *Drugi akt*, 5, 18; Dorota Lewandowska i Małgorzata Osiecka, „Spuścizny archiwalne ludzi nauki i kultury w zasobie Archiwum Głównego Akt Dawnych”, *Miscellanea Historico-Archivistica* 23 (2016): 305-306.

⁴¹ Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi (Mińsk) [Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (г. Мінск)], f. 1708, op. 1, nr 202, 568v.

⁴² *Protestatio contra Archiepiscopum Gnesnensem...*, Warszawa 2 lutego 1573, Biblioteka Jagiellońska, rkps 107, 267-268. Ostatecznie arcybiskup złożył ją w księgach grodzkich sochaczewskich. Zob. (bez tytułu): BCzart., TN, nr 81, 247-252.

⁴³ *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, 23-30 (Dyaryusz sejmiku w Proszowicach), 31-35 (Relacja z konwokacji posła Stanisława Taszyckiego).

⁴⁴ Na sejmiku proszowickim omawiającym zjazd konwokacyjny szlachty, konfederację generalną warszawską, a w szczególności przepisy o pokoju religijnym „wszyscy chwalili i bardzo potrzebne być rozumieli. W tym ją tylko ganili, iż w Warszawie uczniona była, gdzie się nic stanąć ani

szlachta krakowska entuzjastycznie ją zaakceptowała i dała wpisać do ksiąg grodzkich krakowskich z bardzo licznymi podpisami szlachty z własnego województwa. Gdyby tylko polegało to na dołączeniu podpisów na końcu za innymi posłami z konwokacji, nie byłoby problemu. Jednakże, aby uwzględnić rangę małopolskich urzędników ziemskich, najważniejszych z nich wpisywano bardzo wysoko w hierarchii, mieszając tym samym w całej strukturze podpisów⁴⁵.

Z diariusza jednoznacznie wynika, że na sejmie faktycznie brało udział trzech posłów z województwa krakowskiego. Dysponuję również bezsprzecznymi informacjami archiwalnymi, które potwierdzają, że przynajmniej kilka osób podpisujących dokument nie mogło być na konwokacji nawet jako osoby towarzyszące posłom, chociażby w formie obserwatorów, nieposiadający mandatu. Wiemy bowiem, że Andrzej Zborowski, który rzekomo się podpisał pod dokumentem, nie był na konwokacji i w tym czasie przebywał w Stopnicy⁴⁶. Podobnie Jan Płaza, który rzekomo miał być na konwokacji, był deputatem sądowym z powiatu ksiąskiego⁴⁷. Powyższe rozważania można byłoby kontynuować. Już wydawcy spisów posłów koronnych zachowali ostrożność i przy zjeździe konwokacyjnym oprócz posłów odnotowali dodatkowo 27 osób, które podpisały się pod krakowską wersją konfederacji warszawskiej⁴⁸. Wydawcy podkreślili jednak, że „niektórzy z nich formalnie nie pełnili funkcji poselskiej lub nie uczestniczyli w konwokacji, a jedynie złożyli podpis pod aktem konfederacji”⁴⁹. Uważam, że wszelkie wątpliwości w tym zakresie się rozwiały, osoby te nie były na konwokacji (a już na pewno nie jako posłowie) i możemy jedynie założyć, że zapewne brały udział

uchwalać nie godziło oprócz czasu i miejsca elekcji, i dla tegoż ją nie ważną być rozumieli i ćwierdzili. Ale na elekcji dopiero uchwalić ją sobie wszyscy obiecali”. Dyaryusz sejmiku w Proszowicach, w *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, 28.

⁴⁵ Najwyżej, gdyż już na 29 pozycji, za trzema tylko posłami wymieniono Mikołaja Firleja z Dąbrowicy (starostę kazimierskiego), a za nim Andrzeja Zborowskiego (miecznika krakowskiego i koronnego). Nieco dalej, na pozycji 57 odnotowano Stanisława Cikowskiego (podkomorzego krakowskiego), następnie Stanisława Karnińskiego i Klimunta Korzeńskiego, Piotra Oleśnickiego, Balcera Porębskiego, Marcjana Chełmskiego (pozycje 57, 59, 60, 61, 62, 72). Następnie dodano dwóch posłów miejskich z Krakowa (Erasmus Eychler i Sigismund Guteter – poz. 73 i 74) i Hieronima Lanckorońskiego (poz. 75). Dopiero od pozycji 84 mamy nieprzerwany ciąg osób z województwa krakowskiego i jedynie na przedostatniej pozycji (97) odnotowano posła z powiatu rawskiego – Teofila Chojnackiego. *Urzędnicy województwa krakowskiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. Stanisław Cynarski i Alicja Falniowska-Gradowska (Kórnik: Polska Akademia Nauk, 1990), 217, 224, 274.

⁴⁶ Andrzej Zborowski do Jana Chodkiewicza, Stopnica 20 stycznia 1573, Lietuvos Mokslu Akademijos Biblioteka, f. 20-6340; Ewa Dubas-Urwanowicz, *Mężowie stanu, awanturnicy czy zdrajcy? Dzieje rodu Zborowskich w XVI wieku* (Warszawa: DiG, 2018), 262.

⁴⁷ *Conventus terrarum Cracoviensis ut Sandomiriensis, Visliciae*, Wiślica 17 grudnia 1572, BCzart., TN, nr 80, 586.

⁴⁸ Budka, „Kto podpisał konfederację”, 314-319.

⁴⁹ *Posłowie ziemscy*, 216.

w sejmie elekcyjnym i były na tyle poważane, że ich podpisy uświetniały akces do konfederacji warszawskiej przez województwo krakowskie.

Tymczasem analiza podpisów wersji warszawskiej – dotychczas zupełnie pomijanej – daje interesujące rezultaty. Zestaw posłów jest niemal identyczny z listą uczestników styczniowego zjazdu, sporządzoną w ogromnej większości na podstawie instrukcji sejmikowych przez Irenę Kaniewską. Takiej zbieżności nie da się w żaden inny sposób racjonalnie wyjaśnić. Oznacza to, że twórcy konfederacji na zjeździe elekcyjnym wieloaspektowo starali się upodobnić do aktu powstałego 28 stycznia. Nastąpiło to na trzech polach: poprzez jego antydatowanie, nazwę zgromadzenia, a także przywołanie podpisów osób, które akceptowały wówczas tę konfederację⁵⁰. Natomiast na pergaminowym oryginale przyłożyli pieczęcie uczestnicy sejmu elekcyjnego⁵¹.

Interpretacja ta opiera się również na zestawieniu podpisów pod wersją warszawską z rozpoznanymi pieczęciami przyłożonymi na oryginale pergaminowym (elekcyjnym). Oba spisy prezentują różny katalog osób. W oblacie warszawskiej wymienione są tylko osoby, które były wybrane na zjeździe konwokacyjnym. Natomiast wśród pieczęci znajdują się postacie, które były tylko na sejmie elekcyjnym, brakowało ich natomiast na konwokacji⁵².

A zatem najbardziej zbliżoną do rzeczywistości liczbę uczestników osób potwierdzających konfederację generalną warszawską prezentuje nie obłata krakowska, tylko warszawska. Zapewne pisarz powtórzył skład senatorów i posłów, którzy podpisali w styczniu dokument, pominął jednak parę osób czy to przez pomyłkę, czy też w wyniku błędów kolejnych odpisów, podczas których kilka nazwisk „zaginęło”. Świadczy o tym fakt, że w wersji przeddeckiej, która była oblatowana niezwłocznie po uchwaleniu tytułowego dokumentu, odnotowano 24 najważniejszych senatorów, a wśród nich był kasztelan nakielski Nikodem Łękiński, który nie został odnotowany na wersji warszawskiej (jednak wszyscy wojewodowie i ministrowie się w pełni pokrywają). Sondaż ten uwiarygadnia, że lista jest zbliżona do oryginału i zapewne nie uwzględnia 4-5 procent uczestników.

⁵⁰ Zob. „Confederatio Generalis Varsoviae”, w Korolko, *Klejnot*, 173-175: „Actum Varschoviae in Conventione Regni Generali, vigesima octava Mensis Ianuarii, Anno Domini Millesimo Quingentesimo Septuagesimo Tertio” (175).

⁵¹ Zygmunt Wdowiszewski, „Pieczęcie panów litewskich przy drugim akcie Konfederacji Warszawskiej 1573 r.”, *Miesięcznik Heraldyczny* 9, nr 4 (1930): 57-62.

⁵² Zidentyfikowano chociażby pieczęcie osób, które nie pojawiły się w Warszawie w drugiej połowie stycznia. Przykładowo: Jan Chodkiewicz (starosta żmudzki i marszałek Wielkiego Księstwa Litewskiego), Sebastian Mielecki (kasztelan krakowski), Mikołaj Radziwiłł „Rudy” (wojewoda wileński), Walenty Dembiński (kanclerz koronny), Mikołaj Herburt, Dominik Alemani, Mikołaj Gaszyński, Jan Sieniawski, Jan Płaza i Stanisław Aichler. Natomiast wśród podpisów są osoby, które były tylko na konwokacji: chociażby Ostafiego Wołowicza, Pawła Paca oraz Adama Pocięja.

Oblata krakowska mimo swej ułomności może zatem pomóc w identyfikacji kolejnych posłów⁵³. Mocną stroną tego dokumentu jest fakt, że jego sporządzenie opierało się na oryginale lub odpisie konfederacji wykonanych po zjeździe konwokacyjnym, do której dodano całą rzeszę szlachty z województwa krakowskiego. Po odrzuceniu tych osób możemy uprawdopodobnić uczestnictwo w konwokacji jeszcze kilku osób. Po pierwsze, w wersji krakowskiej odnajdujemy Zygmunta Czyżowskiego, posła sandomierskiego, którego brak na oblacie warszawskiej. Jego obecność na zjeździe konwokacyjnym jest bezsporna, ale stosunkowo nietypowa i wymaga pewnego wyjaśnienia. Szlachta krakowska i sandomierska obradowała wspólnie na sejmiku przedkonwokacyjnym. Wybrano wówczas po trzech posłów z obu województw⁵⁴, a dalsze losy wyjaśnia w uniwersale wydanym po zjeździe konwokacyjnym wojewoda sandomierski. Piotr Zborowski, informując o uchwaleniu konfederacji generalnej warszawskiej, odnotował, że „we wszystkim porozumiewaliśmy się [senatorzy – K.Ł.] zgodnie z posłańcami [posłami – K.Ł.] ze wszech województw od rycerstwa i bez nich niceśmy nie stanowili. Lecz iż niektóre w[o]jewó[ł]dztwa sobie do braciej brali, także też i posłańcy WMci [z województwa sandomierskiego – K.Ł.] z Wiślice posłani uczynili, aczkolwiek WMOść potym z Połańca przez Pana Czyżowskiego, przestawać na radach naszych pozwolicieście raczyli”⁵⁵. Dzięki temu fragmentowi wiadomo, jakim sposobem podpisał się pod konfederacją Zygmunt Czyżowski, który przybył jako dodatkowy poseł z województwa sandomierskiego, wraz z informacją o rozszerzeniu mocy głosów posłów sandomierskich.

Kolejne dwie osoby to: poseł z ziemi dobrzyńskiej Walenty Czerski oraz dziesiąty (dotychczas nieznany) poseł z województwa mazowieckiego – Florian Kryski. Ich obecność przy dodanych osobach z województwa krakowskiego zupełnie jest pozbawiona sensu, a zatem ich podpis pod konfederacją wydaje się bardzo prawdopodobny. Dodatkowo w wersji krakowskiej pod podpisem posła litewskiego – Adama Pocięja znalazły się dwa podpisy pisane cyrylicą, które nie zostały przez pisarza odczytane, ale je odnotowano. Natomiast w wersji warszawskiej pisarz ani nie odczytał tych nazwisk, ani nie naniósł o tym wzmianki. Jest niemal pewne, że byli to dwaj kolejni posłowie z Wielkiego Księstwa Litewskiego, którzy złożyli swój akces do konfederacji. Istnieje jeszcze jedno interesujące nazwisko – niejakiego Myszki. Nie znamy takiego posła, ale też – w szczególności – z południowo-wschodnich krańców Korony mamy istotne

⁵³ Budka, „Kto podpisał konfederację”, 314-319.

⁵⁴ „Instrukcja, dana posłom na konwokację z zjazdu rad i rycerstwa ziemi krakowskiej i sandomierskiej, Wiślica 17 grudnia 1573”, w *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, 20-21.

⁵⁵ Uniwersał wojewody sandomierskiego do szlachty ziemi sandomierskiej, Stobnica 10 lutego 1573, BCzart., TN, nr 81, 217-218.

luki. Wiadomo, że w tym czasie istotną rolę lokalną w województwie kijowskim i wołyńskim odgrywał Michał Myszka Warkowski (od 1572 r. starosta owrucki i kasztelan łucki). Przedstawicielej tej rodziny było więcej, przy czym syn Michała – Abraham uzyskał nominację w 1578 r. na starostę owruckiego, byłby to potencjalnie akceptowalny kandydat na przedstawiciela sejmiku⁵⁶. W tym ostatnim przypadku jest to jedynie przypuszczenie.

Dzięki uwzględnieniu oblaty warszawskiej (i uzupełnieniu dokonanyj z ksiąg przydeckiej i krakowskiej) jako wiarygodnej podstawy do obecności przedstawicieli na konwokacji, udało się odkryć kilku nowych posłów, którzy byli pominięci w spisach. Uwzględniając układ składanyj podpisów (z reguły posłowie w obrębie województw byli zgrupowani), wiedzę o poprzednich i późniejszej aktywności poselskiej, a także pełnione urzędy i posiadane dobra ziemskie oraz pozycję rodzinną można z dużą dozą prawdopodobieństwa przypisać ich do poszczególnyj województw. Byli to:

1. Andrzej Zaremba, który przypuszczalnie został wybrany z województwa sieradzkiego, gdyż z tego okręgu został posłem na sejm w roku 1572⁵⁷.

2. Michał Jazłowiecki, zapewne poseł z województwa podolskiego, o czym świadczą jego dobra rodowe, pozycja rodzinna (syn Jerzego Jazłowieckiego) oraz doświadczenie żołnierskie⁵⁸.

3. Jan Dawidowski, dwukrotnie wybrany z województwa ruskiego w latach 1572 (ziemi trembowelskiej) i 1576⁵⁹. Biorąc pod uwagę znaną treść laudum województwa ruskiego⁶⁰, być może zastępował on jednego z posłów (jak w przypadku województwa sandomierskiego) ewentualnie był wybrany z położonego przy ziemi trembowelskiej województwa wołyńskiego lub podolskiego.

⁵⁶ *Urządnicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. Eugeniusz Janas i Witold Kłaczewski (Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 2002), 99; *Urządnicy wołyńscy XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. Marian Wolski (Kórnik: Biblioteka Kórnicka & Instytut Historii PAN, 2007), 73.

⁵⁷ *Chronologia sejmów Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569–1793)*, red. Dariusz Kupisz i Leszek A. Wierzbicki (Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2021), 201.

⁵⁸ Por. Roman Żelewski, „Jazłowiecki (Monasterski) Jerzy h. Abdank”, w *Polski słownik biograficzny*, t. 11 (Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1964–1965), 123. Warto również podkreślić, że zarówno Mikołaj, jak i Jerzy Jazłowieccy byli senatorami z tego województwa. *Urządnicy podolscy XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. Eugeniusz Janas, Witold Kłaczewski, Janusz Kurtyka i Anna Sochacka (Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1998), 67, 145.

⁵⁹ *Chronologia sejmów*, 205, 239.

⁶⁰ Instrukcja dana posłom na konwokację do Warszawy od rycerstwa wszystkich ziem ruskich, Wisznia 14 grudnia 1572, BCzart., TN, nr 80, 567–584.

4. Jan Tworowski, być może został wybrany z województwa podolskiego, gdyż znamy dokładny spis posłów z województwa ruskiego, który pomija jego nazwisko (zob. informację odnotowaną przy Janie Dawidowskim).

5. Walenty Śladkowski, zapewne z województwa łęczyckiego, gdyż posłował już w 1567 r. właśnie z tego sejmiku⁶¹.

6. Florian Kryski, wybrany z województwa mazowieckiego. Był to wielokrotny poseł z tego województwa, w ogromnej większości przypadków z ziemi zakroczymskiej (1564, 1570, 1576/77, 1578, 1579/80, 1585, 1589)⁶².

Obecny stan badań pozwala dodać jeszcze dwóch posłów wyłonionych z całego województwa podlaskiego. Ten niecodzienny zakres geograficzny sejmiku (co do zasady posłowie byli osobno wybierani z każdej z trzech ziem) wynikał z faktu, że podczas wielkiego bezkrólewia szlachta podlaska odbywała wspólne sejmiki wojewódzkie. Z ziemi bielskiej wybrano Sebastiana Brzozowskiego, a Melchiora Niecieckiego z drohickiej i mielnickiej łącznie⁶³. Ten ostatni jest także wymieniony w obłacie warszawskiej (i krakowskiej) jako osoba, która podpisała konfederację, co dodatkowo uwiarygadnia te spisy⁶⁴.

Przygotowane zestawienie (zob. aneks) pozwala na dalsze, szczegółowe wnioskowanie związane z legitymizacją tego aktu i analizą przestrzenną poparcia, a także ustaleniem liczebności zjazdu konwokacyjnego i poziomem confirmacji senatu i izby poselskiej dla tego dokumentu. Niestety, wymogi objętościowe artykułu nie pozwalają na ich zaprezentowanie. W tym miejscu skrótowo podsumuję rozbudowane obliczenia.

W zasadzie cała Korona przyjęła konfederację już na zjeździe konwokacyjnym, ale istniały istotne białe plamy. W szczególności nie mamy żadnego dowodu, że województwo kijowskie lub braclawskie poparło ten dokument. Można jednak mieć wątpliwości, czy tak było w rzeczywistości⁶⁵. Istnieje problem

⁶¹ *Chronologia sejmów*, 170.

⁶² *Chronologia sejmów*, 151, 194, 245, 255, 263, 285, 316.

⁶³ Emil Kalinowski, *Szlachta ziemi bielskiej wobec bezkrólewia w XVI-XVII wieku* (Warszawa: Neriton, 2020), 145-147.

⁶⁴ Mimo podnoszonych głosów w literaturze przedmiotu, tenże był katolikiem i jeszcze w 1565 r. został kolatorem kościoła rzymskokatolickiego w Jabłonnej Rospondowej. Emil Kalinowski, „Aktywność polityczna szlachty podlaskiej podczas pierwszego bezkrólewia”, *Kwartalnik Historyczny* 123, nr 2 (2016): 255.

⁶⁵ Istnieje wątpliwość, o której należy wspomnieć. W obłacie krakowskiej pod podpisem Adama Pocięja – posła z Wielkiego Księstwa Litewskiego, były dwa podpisy pisane po rusku. Z reguły logika podpisów polegała na tworzeniu ciągów nazwisk z jednego województwa lub obszaru geograficznego, nie była ona jednak trwała. Przyjąłem, że te dwa podpisy zostały złożone przez posłów litewskich, ale równie dobrze (choć mniej prawdopodobne) mogli być to posłowie ruscy z województwa kijowskiego i braclawskiego. Wówczas należałoby skorygować mapę dołączoną do publikacji.

przyporządkowania Jana Dawidowskiego i niejakiego Myszkę jako posła – być może z województwa braclawskiego lub kijowskiego. Możliwe jednak, że problemem nie była niechęć do akceptacji konfederacji, ale ogólnie brak posłów i senatorów, którzy mieli przybyć z najodleglejszych części Korony do Warszawy. Nie mamy świadectwa żadnej grupowej aktywności tych posłów nawet w kontekście rewindykacyjnych żądań Wielkiego Księstwa Litewskiego. Znajdujemy jedynie informację, że „posłowie podlascy i wołyńscy opowiadali się, iż żadnym obyczajem do Litwy nie chcą”⁶⁶. W innych relacjach rozciągnięto to również na województwo braclawskie i kijowskie, ale w sposób bardzo enigmatyczny i być może informatorom chodziło ogólnie o to, że wszystkie ziemie inkorporowane w 1569 r. nie chcą powrotu do granic Wielkiego Księstwa Litewskiego⁶⁷. Z tych dwóch najodleglejszych województw mamy tylko pojedynczą wzmiankę o posła Wasylu Raju, który miał przybyć na obrady z województwa kijowskiego⁶⁸. Co prawda, nie mamy wiedzy, aby na tych krańcach Rzeczypospolitej konfederacja wzbudziła istotne reakcje, ale dodanie punktu o cerkwiach w tekście przygotowanym na sejmie elekcyjnym jest znamienym ukłonem w kierunku ziem ruskich. To bardzo ważny argument za przyjęciem założenia, że przynajmniej jedno z tych dwóch województw nie zaakceptowało konfederacji na konwokacji⁶⁹.

Drugim, znacznie poważniejszym problemem był brak poparcia posłów z górnego województwa krakowskiego. I to zagadnienie było kluczowe, nie pozwoliło na ostateczne zamknięcie problematyki na zjeździe konwokacyjnym. Jak zdawali relację ci posłowie na sejmiku proszowickim, zgadzali się jedynie na wybór czasu i miejsca elekcji, „na żadną inszą rzecz nie zezwalali [...] ani się na żadną inszą rzecz podpisali”⁷⁰. Zagadnienie to wykracza poza ramy artykułu, w tym miejscu zaznaczę jedynie, że z tego powodu niezbędne było powtórne wydanie aktu na elekcji. Znacznie lepiej sytuacja wyglądała w województwach, gdzie nie było poparcia senatorów, lecz pod uchwałą podpisali się posłowie (lub poseł). Sytuacja taka dotyczyła województw: bełskiego, wołyńskiego, podlaskiego i płockiego.

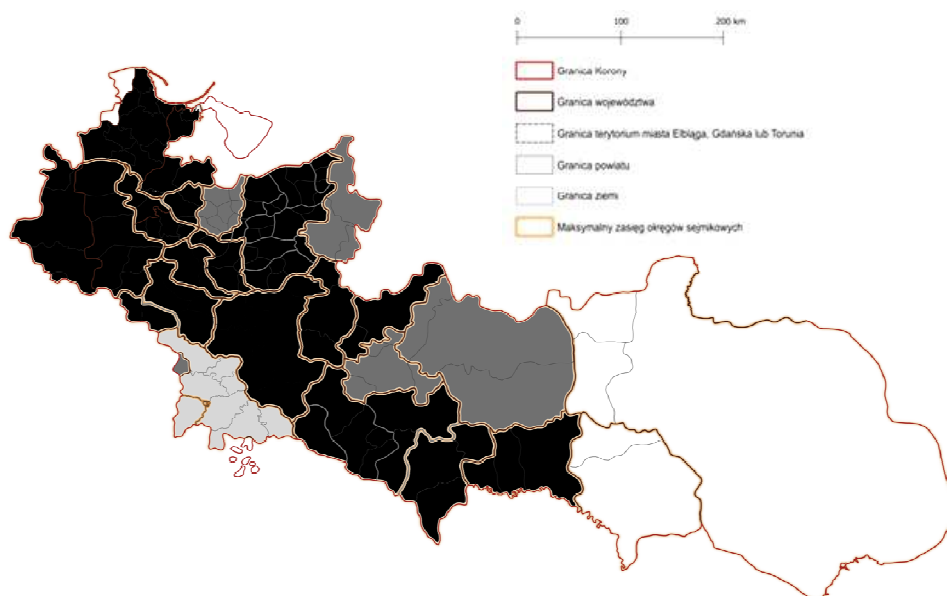
⁶⁶ Jakub Gosławski do Jana Chodkiewicza, Warszawa 24 stycznia 1573, Biblioteka Kórnicka, rkps 11617, 173-175. Serdecznie dziękuję prof. Tomaszowi Kempie za udostępnienie tego listu.

⁶⁷ Por. Lulewicz, *Gniewów o unię ciągnął dalszy*, 129; Tomasz Kempa, „The Issue regarding «the reform of the union» of Lublin in Lithuanian policy in the period of three interregna following the death of king Sigismund Augustus (1572-1588)”, *Zapiski Historyczne* 79, z. 4 (2014): 70.

⁶⁸ Henryk Litwin, *Równi do równych: kijowska reprezentacja sejmowa 1569-1648* (Warszawa: DiG, 2009), 18, 48.

⁶⁹ Uprawdopodobnieniem tej koncepcji jest relacja posłów krakowskich, którzy tłumacząc swą postawę wskazywali, że „też z wielu województw posłowie nie chcieli ninacz inszego zezwalać”. Dyaryusz sejmiku w Proszowicach, w *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, 26.

⁷⁰ Dyaryusz sejmiku w Proszowicach, w *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, 25.

Mapa 1. Poparcie dla konfederacji generalnej warszawskiej w Koronie na zjeździe konwokacyjnym

Legenda (kolor): czarny – poparcie senatorów i posłów; ciemnoszary – poparcie posłów; jasnoszary – poparcie wyłącznie senatorów; biały – brak akcesji.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie aneksu.

Podkreślić należy, że swoiste sfalszowanie aktu na zjeździe elekcyjnym wiązało się ze świadomością, iż nie uzyskano by zgody powszechnej, rozumianej przynajmniej na zasadach zgody całych województw⁷¹. Wiadomo, że naciski na katolickich przedstawicieli były duże i zapewne w jakimś zakresie przynosiły rezultaty⁷². Znacznie ważniejsze jest to, że po uchwaleniu konfederacji pojawiły się pojedyncze protestacje na sejmikach w związku z tekstem konfederacji warszawskiej. Problemem była postawa sejmiku ziemskiego warszawskiego (nie sejmiku generalnego – jak to się podaje w większości opracowań), który wystąpił przeciwko zapisom konfederacji warszawskiej. Niewielkie było jednak pole manewru szlachty mazowieckiej, która na konwokacji masowo poparła

⁷¹ Podkreślić należy, że głosowano na sejmie elekcyjnym województwami, oczywiście w odniesieniu do wyboru króla. Mogło to jednak rzutować na intuicyjne stosowanie zasady zgody powszechnej. Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy*, 272-273.

⁷² Przykładowo – Olbrycht Łaski wycofał swój akces na sejmie elekcyjnym z konfederacji warszawskiej. Korolko, *Klejnot*, 51.

ten dokument⁷³. Dlatego w protestacji podnoszono fakt, że jest ona czasowa (do sejmu elekcyjnego), a na elekcji sejmik zakazał posłom przystępować do takiej konfederacji⁷⁴. Dodatkowe kłopoty z jej ponownym zatwierdzeniem pojawiłyby się po stronie szlachty kujawskiej i płockiej⁷⁵. Dlatego autorom redakcji elekcyjnej „chodziło o to, żeby dyskutujący na sejmie w sprawach wyznaniowych uważali konfederację za fakt dokonany, obowiązujący co najmniej dla tych, którzy do niej już przystąpili podczas styczniowej konwokacji”⁷⁶. Od siebie dodam, że kluczowe było dołączenie na elekcji tych ziem, których posłowie formalnie nie przystąpili na zjeździe do konfederacji (zob. mapę).

A zatem konfederacja generalna warszawska 1573 r. najpierw od stycznia obowiązywała w Koronie, z wyłączeniem małopolskich województw: krakowskiego i być może braclawskiego i kijowskiego, a od maja obejmowała całą Koronę. Oczywiście nie dotyczyło to dominium warmińskiego i starostwa spiskiego, interesujący był casus księstwa siewierskiego – nominalnego władztwa biskupa krakowskiego, który to biskup Franciszek Krasieński poparł akt konfederacji⁷⁷. Przypominam, że Wielkie Księstwo Litewskie dopiero podczas bezkrólewia po śmierci Stefana Batorego, a ostatecznie od III Statutu litewskiego z 1588 r. objęte

⁷³ Nie jest prawdą teza istniejąca w historiografii, jakoby szlachta mazowiecka odrzuciła konfederację, wręcz przeciwnie – dziewięciu na dziesięciu posłów złożyło podpis pod konfederacją. Tym samym województwo to zaliczyć należy do najbardziej jednoznacznie popierających cały proces. Zob. Tadeusz Gostyński, *Franciszek Krasieński, polityk złotego wieku* (Studia Historico-Ecclesiastica 4) (Warszawa, 1938), 107-109.

⁷⁴ BCzart., TN, nr 82, k. 240 (*Protestacja rycerstwa wszystkiego mazowieckiego przeciwko konfederacji, która się od niektórych stała, na blisko przeszłej konwokacji warszawskiej in negotio religionis uczyniona na sejmiku warszawskim*). Prawidłowo rozpoznał sytuację: Józef Andrzej Gierowski, *Sejmik generalny księstwa mazowieckiego na tle ustroju sejmikowego Mazowsza* (Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, 1948), 67-68. Sejmik generalny miał odbyć się w Warszawie 24 marca 1574 r. W zły kontekst wprowadza nadany zapewne wtórnie temu dokumentowi tytuł.

⁷⁵ Województwo płockie było najsilniejszym bastionem sprzeciwu w pierwszych miesiącach, a następnie latach po uchwaleniu konfederacji generalnej warszawskiej. Jako pierwsza wystąpiła na sejmiku przeciwko konfederacji generalnej warszawskiej, nastąpiło to jednak bardzo późno, długo po sejmie elekcyjnym, gdyż dopiero 1 września 1573 r. Nie miało to już żadnego znaczenia formalnego, ale stanowiło istotne świadectwo kontrofensywy środowiska skupionego wokół części episkopatu rzymskokatolickiego. *Protestatio terrae plocensis contra Confederationem*, Raciaż 1 września 1573, BCzart., TN, nr 82, 135-142. Dzięki tej protestacji możemy uzupełnić chronologię, gdyż sejmiiki przedkoronacyjne odbywały się: 21 lipca (województwa małopolskie), 1 września (województwa ruskie i krakowskie), 2 września (województwa poznańskie i kaliskie). *Chronologia sejmów*, 59.

⁷⁶ Korolko, *Klejnot*, 45, 53.

⁷⁷ Zagadnienie to wymaga zbadania, natomiast w latach 1572-1573 istniało rzeczywiście groźne dla dotychczasowego suwerena dążenie szlachty do zrównania się z prawami rycerstwa Rzeczypospolitej. Zob. Andrzej Nowakowski, „Włączenie księstwa siewierskiego do Polski w r. 1790”, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. Sectio G, Ius 18 (1989): 213-230.

było aktem konfederacji według brzmienia z elekcji 1573 r.⁷⁸ Inflanty zostały objęte zupełnie innym zakresem reguł dotyczących pozycji wyznań chrześcijańskich.

Dodać wypada, że podpisy pod konfederacją należy traktować zgodnie z informacją podaną we wstępie jako confirmacja aktu⁷⁹. Niewątpliwie wystąpiła zgoda powszechna wśród posłów szlacheckich (rozumiana w ujęciu poszczególnych województw) na zjeździe konwokacyjnym. Ci, którzy nie złożyli podpisu, wcale nie kontestowali aktu, tylko nie popierali go swoim nazwiskiem. Znakomitym przykładem jest Sebastian Brzozowski – poseł z województwa podlaskiego. Nie podpisał się pod omawianym dokumentem, dodatkowo był gorliwym katolikiem, rzekomo charakteryzującym się nieprzejednanym stosunkiem do innowierców, który miał w późniejszym okresie porzucić karierę szlachecką na rzecz duchownej i ostatecznie został w 1579 r. dziekanem gnieźnieńskim⁸⁰. Nawet jednak ten poseł wracając do domu, osobiście wpisuje akt konfederacji generalnej warszawskiej do ksiąg grodzkich brańskich⁸¹.

Innymi słowy – powszechna akceptacja miała miejsce na zjeździe konwokacyjnym, ale ewidentnie kilka obszarów wyłamało się spod zgody powszechnej. Wbrew istniejących w literaturze sugestii, zdumiewa powszechne poparcie dla idei konfederacji w województwie mazowieckim, gdzie dziewięciu na dziesięciu posłów złożyło swój podpis. Generalnie poparcie w ujęciu przestrzennym było bardzo wysokie. Zaskakująca jest stosunkowo niska aktywność ziem inkorporowanych w 1569 r., co przede wszystkim wynika z niewielkiej działalności senatorów podczas okresu interregnum. Pewną zapowiedzią przyszłych kłopotów jest postawa województwa płockiego, które stosunkowo skromnie uczestniczyło w tych wydarzeniach. Generalnie jednak poparcie przedstawicieli z całego kraju wyjaśnia, czemu ofensywa episkopatu rzymskokatolickiego nie przyniosła oczekiwanego rezultatu. Konfederację można było jedynie osłabić ciągłymi oskarżeniami i działalnością publicystyczną, ale nie udało się jej obalić. Co więcej, umieszczenie najważniejszego jej fragmentu dotyczącego tolerancji religijnej do treści artykułów henrykowskich było niewątpliwie realizacją powszechnej akceptacji tego rozwiązania.

⁷⁸ Stanisław Ptaszycki, „Konfederacja Warszawska roku 1573 w trzecim Statucie Litewskim”, w *Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania pierwszego Statutu litewskiego*, red. Stefan Ehrenkretz (Wilno: Towarzystwo Przyjaciół Nauki w Wilnie, 1953), 185-213.

⁷⁹ Dobrym przykładem jest postać Jana Zamoyskiego, który jako poseł z województwa bełskiego podpisał akt konfederacji, a następnie przez całe życie dawał dowody przywiązania do uchwalonego wówczas dokumentu. Henryk Gmiterek, „W cieniu wielkiego ojca. Sylwetka intelektualna Tomasza Zamoyskiego”, *Rocznik Tomaszowski* 10 (2021): 43-44.

⁸⁰ Kalinowski, *Szlachta ziemi bielskiej*, 146, 259-260, 262, 285.

⁸¹ Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi (Mińsk) [Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (г. Мінск)], f. 1708, op. 1, nr 202, k. 568v.

Aneks
Osoby, które podpisały konfederację generalną warszawską
na zjeździe konwokacyjnym 29 stycznia 1573 r.

Senatorzy	Pełniony urząd	Posłowie	Województwo
Kraśiński Franciszek	biskup krakowski	Wysocki Stanisław	Wielkopolska (poznańskie i kaliskie)
Firlej Jan	wojewoda krakowski, marszałek wielki koronny	Oleśnicki Łukasz	ruskie (z. chełmska)
Zborowski Piotr	wojewoda sandomierski	Fredro Jerzy	ruskie (z. przemyska)
Wołłowicz Ostafi	kasztelan trocki	Pociej Adam	Wielkie Księstwo Litewskie
Sierakowski Jan	wojewoda łączycycki	?	Wielkie Księstwo Litewskie
Służewski Jan	wojewoda brzeski	?	Wielkie Księstwo Litewskie
Krotoski Jan	wojewoda inowrocławski	Przyjemski Rafał	Wielkopolska (poznańskie i kaliskie)
Mielecki Mikołaj	wojewoda podolski	Strasz Lenard	sandomierskie
Maciejowski Mikołaj	wojewoda lubelski	Niedrwicki Andrzej	sandomierskie
Gostomski Anzelm	wojewoda rawski	Czyżowski Zygmunt	sandomierskie
Czema Fabian	wojewoda malborski	Konieczpolski Stanisław	sieradzkie
Łaski Olbracht	wojewoda sieradzki	Przerembski Stanisław	sieradzkie
Ossoliński Hieronim	kasztelan sandomierski	Zaremba Andrzej	sieradzkie?
Tomicki Jan	kasztelan gnieźnieński	Jazłowiecki Michał	podolskie?
Herburt Stanisław	kasztelan lwowski	Tworowski Jan	podolskie?
Pac Paweł	kasztelan witebski	Ponętowski Walenty	łączycyckie
Krzysztoporski Jan	kasztelan wieluński	Dembowski Tomasz	łączycyckie
Herburt Jan	kasztelan sanocki	Małachowski Mikołaj	łączycyckie
Sieniawski Hieronim	kasztelan kamieniecki	Śladkowski Walenty	łączycyckie?
Słupecki Stanisław	kasztelan lubelski	Drohojowski Stanisław	ruskie (z. przemyska)
Wolski Zygmunt	kasztelan czerski	Siennicki Mikołaj	ruskie (z. chełmska)
Dulski Jan	kasztelan chełmiński	Biejkowski Jan	ruskie (z. lwowska)
Kostka Jan	kasztelan gdański	Drzewiński Paweł	wołyńskie
Tarło Jan	kasztelan radomski	Żórawnicki Aleksander	wołyńskie
Rokosowski Jakub	kasztelan śremski	Czerny Piotr	lubelskie
Szczawiński Paweł	kasztelan brzeziński	Kaszowski Piotr	lubelskie
Łękiński Nikodem	kasztelan nakielski	Zamoyski Jan	bełskie
Działyński Paweł	kasztelan dobrzyński	Wilkanowski Wojciech	płockie
Bużeński Hieronim	podskarbi koronny	Grajewski Piotr	mazowieckie
		Kraśiński Andrzej	mazowieckie
		Śmieciński Stanisław	mazowieckie

		Dawidowski Jan	ruskie (z. trembowelska)?
		Nieciecki Malcher	podlaskie
		Tarnowski Jan	mazowieckie
		Zaliwski Michał	mazowieckie
		Radziwiński Stanisław	mazowieckie
		Grzybowski Mikołaj	mazowieckie
		Sierakowski Stanisław	brzesko-kujawskie
		Niemojewski Jakub	inowrocławskie
		Plemiecki Daniel	Prusy Królewskie (w. chełmińskie)
		Konarski Krzysztof	Prusy Królewskie (w. pomorskie)
		Czerski Walenty	inowrocławskie (z. dobrzyńska)
		Kobylnicki Stanisław	mazowieckie
		Kryski Florian	mazowieckie?
		Chojnacki Teofil	rawskie

Opracowanie własne na podstawie materiału źródłowego przywołanego w pracy.

BIBLIOGRAFIA

Archiwalia

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 4467

Archiwum Główne Akt Dawnych

Księgi ziemskie i grodzkie warszawskie, sygn. 92

Biblioteka Jagiellońska, rkps 107

Biblioteka Kórnicka, rkps 11617

Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie [BCzart.], Teki Naruszewicza: 80, 81, 82

Lietuvos Mokslu Akademijos Biblioteka, f. 20-6340

Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi (Mińsk) [Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (г. Мінск)], f. 1708, op. 1, nr 202

Źródła drukowane i bazy danych

Akta poselskie i korespondencya Franciszka Krasińskiego 1558-1576, oprac. Ignacy Janicki. Kraków: Nakładem Ordynacyi Krasińskich, 1872.

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. T. I, cz. 1: 1572-1616, wydał Włodzimierz Dworzaczek. Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1957.

Akta sejmikowe województwa bełskiego. Lata 1572-1655, wydali Michał Zwierzykowski i Robert Kołodziej. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2020.

- Akta sejmikowe województwa krakowskiego*. T. I: 1572-1620, wydał Stanisław Kutrzeba. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1932.
- Akta sejmikowe ziemi chełmskiej 1572-1668*, oprac. Wiesław Bondyra, Henryk Gmiterek i Jerzy Ternes. Lublin: Archiwum Państwowe w Lublinie, 2013.
- Constitutie, statuta y przywileie na walnych seymiech koronnych od Roku Pańskiego 1550 aż do roku 1578 uchwalone*. Kraków: Mikołaj Szarfenberger, 1579.
- Hejdensztejn, Rajnold. *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594*, t. I. Tłum. Michał Gliszczyński. Petersburg: Bolesław Maurycy Wolff, 1857.
- Lauda sejmikowe*. T. I: *Lauda wiszeńskie 1572-1648 r.*, oprac. Antoni Prochaska. Lwów: Skład Główny Seyfartha i Czajkowskiego, 1909.
- Posłowie ziemscy koronni 1493-1600*, red. Irena Kaniewska. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2013.
- Urzędnicy podolscy XIV-XVIII wieku. Spisy*, oprac. Eugeniusz Janas, Witold Kłaczewski, Janusz Kurtyka i Anna Sochacka. Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1998.
- Urzędnicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV-XVIII wieku. Spisy*, oprac. Eugeniusz Janas i Witold Kłaczewski. Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 2002.
- Urzędnicy województwa krakowskiego XVI-XVIII wieku. Spisy*, oprac. Stanisław Cynarski i Alicja Falniowska-Gradowska. Kórnik: Polska Akademia Nauk, 1990.
- Urzędnicy wołyńscy XIV-XVIII wieku. Spisy*, oprac. Marian Wolski. Kórnik: Biblioteka Kórnicka & Instytut Historii PAN, 2007.
- Zbiór pamiątek do dziejów polskich*. T. III, wydał Włodzimierz de Broel-Plater. Warszawa: Drukarnia Gazety Codziennej, 1858.

Opracowania

- Augustyniak, Urszula. „Non de fide, sed de securitate pacis”. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 45 (2000): 71-99.
- Budka, Włodzimierz. „Kto podpisał konfederację warszawską 1573 r.”. *Reformacja w Polsce* 1, nr 1 (1921): 314-319.
- Chronologia sejmów Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569-1793)*, red. Dariusz Kupisz i Leszek A. Wierzbicki. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2021.
- Dubas-Urwanowicz, Ewa. *Koronne zjazdy szlacheckie w dwóch pierwszych bezkrólewicach po śmierci Zygmunta Augusta*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 1998.
- Gierowski, Józef Andrzej. *Sejmik generalny księstwa mazowieckiego na tle ustroju sejmikowego Mazowsza*. Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, 1948.
- Gmiterek, Henryk. „W cieniu wielkiego ojca. Sylwetka intelektualna Tomusza Zamoyskiego”. *Rocznik Tomaszowski* 10 (2021): 35-52.
- Gostyński, Tadeusz. *Franciszek Krasiński, polityk złotego wieku* (Studia Historico-Ecclesiastica 4). Warszawa, 1938.
- Grzybowski, Konstanty. *Teoria reprezentacji w Polsce epoki odrodzenia*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1959.
- Grzybowski, Stanisław. „The Warsaw Confederation of 1573 and other acts of religious tolerance in Europe”. *Acta Poloniae Historica* 40 (1979): 75-96.
- <https://podstawaprogramowa.pl/Liceum-technikum/Historia>. Dostęp 10.04.2023.
- <https://podstawaprogramowa.pl/Szkola-podstawowa-IV-VIII/Historia>. Dostęp 10.04.2023.

- Kalinowski, Emil. „Aktywność polityczna szlachty podlaskiej podczas pierwszego bezkrólewia”. *Kwartalnik Historyczny* 123, nr 2 (2016): 247-278.
- Kalinowski, Emil. *Szlachta ziemi bielskiej wobec bezkrólewia w XVI-XVII wieku*. Warszawa: Neriton, 2020.
- Keenan, Charles. „Polish Religious Toleration and Its Opponents: The Catholic Church and the Warsaw Confederation of 1573”. W *Polish Culture in the Renaissance: Studies in the Arts, Humanism and Political Thought*, red. Danilo Facca i Valentina Lepri, 37-51. Firenze: Firenze University Press, 2013.
- Kempa, Tomasz. „The Issue regarding «the reform of the union» of Lublin in Lithuanian policy in the period of three interregna following the death of king Sigismund Augustus (1572-1588)”. *Zapiski Historyczne* 79, z. 4 (2014): 53-88.
- Kohtamäki, Natalia. „Pojęcie legitymizacji demokratycznej w interpretacji konstruktywistycznej”. *Przegląd Sejmowy* 114, nr 1 (2018): 13-30.
- Korolko, Mirosław. *Klejnot swobodnego sumienia. Polemika wokół konfederacji warszawskiej w latach 1573-1658*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1974.
- Król-Próba, Justyna. „Akt Konfederacji Generalnej Warszawskiej – odkrycia sfragistyczne dzięki interwencji konserwatorskiej”. W *Rola Kościoła w dziejach Polski. Kościoły w Rzeczypospolitej*, red. Jacek Krochmal, 709-721. Warszawa: Archiwum Główne Akt Dawnych – Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2017.
- Lewandowska, Dorota, i Osiecka, Małgorzata. „Spuścizny archiwalne ludzi nauki i kultury w zasobie Archiwum Głównego Akt Dawnych”. *Miscellanea Historico-Archivistica* 23 (2016): 279-307.
- Lewandowska-Malec, Izabela. *Sejm walny koronny Rzeczypospolitej Obojga Narodów i jego dorobek ustawodawczy (1587-1632)*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2009.
- Litwin, Henryk. *Równi do równych: kijowska reprezentacja sejmowa 1569-1648*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009.
- Lulewicz, Henryk. *Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569-1588*. Warszawa: Neriton, 2002.
- Makiła, Dariusz. *Artykuły henrykowskie (1573-1576). Geneza – obowiązywanie – stosowanie. Studium historyczno-prawne*. Warszawa: VIZJA PRESS&IT, 2012.
- Marczewski, Jarosław. „Konfederacja warszawska (1573) w najnowszej historiografii amerykańskiej”. *Roczniki Historii Kościoła* 2 (57) (2010): 57-99.
- Nowakowski, Andrzej. „Włączenie księstwa siewierskiego do Polski w r. 1790”. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G, Ius* 18 (1989): 213-230.
- Olszewski, Henryk. *Sejm w dawnej Rzeczypospolitej. Ustrój i idee. T. I: Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii (1652-1763). Prawo – praktyka – teoria – programy*. Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2002.
- Pamięć państw i narodów. Lista światowa Programu UNESCO „Pamięć Świata”*, oprac. Barbara Berska i Władysław Stępnia. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2011.
- Płaza, Stanisław. *Próby reform ustrojowych w czasie pierwszego bezkrólewia (1572-1574)*. Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1969.
- Prokop, Krzysztof P. „Zapiski historyczne dotyczące biskupa Franciszka Krasińskiego i współczesnych mu wydarzeń w Polsce w tomie «Acta Episcopalia» z okresu jego rządów pasterskich w diecezji krakowskiej (1572-1577)”. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 48 (2004): 183-197.
- Ptaszycki, Stanisław. „Konfederacja Warszawska roku 1573 w trzecim Statucie Litewskim”. W *Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania pierwszego Statutu litewskiego*, red. Stefan Ehrenkretz, 185-213. Wilno: Towarzystwo Przyjaciół Nauki w Wilnie, 1953.

- Salmonowicz, Stanisław. „Geneza i treść uchwał konfederacji warszawskiej”. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 19 (1974): 7-30.
- Siemieński, Józef. *Drugi akt konfederacji warszawskiej 1573 r. Przyczynek archiwalny do historii ustroju Polski*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1930.
- Sobieski, Wacław. „A nie o wiarę. Spór o Konfederację Warszawską 1573 r.”. *Reformacja w Polsce* 5 (1928): 60-67.
- Sokołowski, Wojciech, i Jan Dziegielewski. „Bonis czy rebus – nowe materiały i propozycje interpretacji aktu konfederacji warszawskiej z 1573 r.”. *Kwartalnik Historyczny* 92, nr 2 (1985): 299-315.
- Tazbir, Janusz. *Reformacja, kontrreformacja, tolerancja*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 1996.
- Uchańsciana czyli zbiór dokumentów wyjaśniających życie i działalność Jakóba Uchańskiego*, oprac. Teodor Wierzbowski. T. 5. Warszawa: Józef Berger, 1895.
- Wasiak, Kornelia. „Walka o zaprzysiężenie Konfederacji Warszawskiej od 17 maja 1573 r. do 22 kwietnia 1574 r. w świetle «Diariusza polskiego do Francji po Henryka Walezego w 1573 roku»”, *Vade Nobiscum* 22 (2021): 73-89.
- Żelewski, Roman. „Jazłowiecki (Monasterski) Jerzy h. Abdank”. W *Polski słownik biograficzny*, red. Emanuel Rostworowski. T. 11, 121-123. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1964-1965.

KONFEDERACJA GENERALNA WARSZAWSKA: PROCES UCHWALENIA I JEJ LEGITYMIZACJA

Streszczenie

Artykuł prezentuje okoliczności uchwalenia konfederacji generalnej warszawskiej na sejmach konwokacyjnym i elekcyjnym w 1573 r. Głównym celem jest odtworzenie listy osób, które podpisały się pod tym dokumentem 29 stycznia t.r. Dzięki temu możliwe było przeprowadzenie analizy przestrzennej, która wykazała, że co prawda uzyskano zgodę powszechną, ale kilka województw z różnych powodów nie przystąpiło do konfederacji (krakowskie oraz prawdopodobnie kijowskie i brańskie). Konieczne było więc ponowne przedstawienie dokumentu na sejmie elekcyjnym. Podjęte wówczas działania legislacyjne było nietypowe, gdyż nie uchwalono ponownie aktu, lecz uzupełniono go o akceptację szlachty z obszarów, które dotychczas się wstrzymały. Było to konieczne, gdyż opinia szlachecka w województwach dotychczas w pełni akceptujących postanowienia konfederacji dzięki aktywnym działaniom episkopatu rzymskokatolickiego nie wyraziłaby ponownej zgody na ten akt (województwo płockie i mazowieckie). Dokument z maja 1573 r. imitował więc akt z początku roku, zarówno w treści, dacie, miejscu i rodzaju zgromadzenia, jak i osób, które wyraziły zgodę na dokument zapewniający w Rzeczypospolitej pokój wewnętrzny w okresie interregnum. W tych dwóch etapach powstał jeden z najważniejszych dokumentów obowiązujących w Rzeczypospolitej szlacheckiej, a kolejnym ich etapem było ich zaprzysiężenie przez króla, całą procedurę ponawiano w każdym bezkrólewiu.

Słowa kluczowe: konfederacja generalna warszawska; zjazd konwokacyjny 1573 r.; proces legislacyjny w Rzeczypospolitej; sejm elekcyjny 1573 r.; posłowie ziemscy; senatorzy; legitymizacja aktów normatywnych; konfirmacja konstytucji sejmowych.

THE GENERAL WARSAW CONFEDERATION:
THE ADOPTION AND LEGITIMIZATION

Summary

The article presents the circumstances of the adoption of the Warsaw General Confederation at the Convocation and Election Sejms in 1573. The main aim is to reconstruct the list of persons who signed the document on 29 January. This made it possible to carry out a spatial analysis, which showed that, although general consent was obtained, several provinces did not join the confederation for various reasons (Kraków and probably Kyiv and Braclaw voivodships). It was therefore necessary to present the document again at the Electoral Sejm. The legislative action taken at that time was unusual in that the act was not re-enacted, but was supplemented by the acceptance of the nobility from the areas that had so far abstained. This was necessary because the nobility in the provinces which had hitherto fully accepted the provisions of the confederation, would not consent to the act again due to the active work of the Roman Catholic episcopate, (the Płock and Mazovian voivodships). Thus, the document of May 1573 imitated the act drawn up at the beginning of the year, both in content, date, place and type of assembly, as well as the persons who gave their consent to the document ensuring internal peace in the Commonwealth during the interregnum. In these two stages, one of the most important documents in force in the Commonwealth of the Nobility was created, and the next stage was their oath by the King, the whole procedure being repeated in each interregnum.

Keywords: General Warsaw Confederation; Convocation Sejm of 1573; legislative process in the Polish-Lithuanian Commonwealth; Election Sejm of 1573; land-owning deputies; senators; legitimization of normative acts; confirmation of Sejm constitutions.